

שאול, חנה לב

זיכרונות חיים

הוקלט בשנת: 1997.

מספרי קלטות: 16,17, 40

עריכה ע"י אווה אדוריאן

דאיון ע"י: שולמית קוגלמן

שולמית: מספר שאול לב המכונה ארנה

הזכרונות שלי מהילדות בעצם לרוב קשורות במלחמת העולם הראשונה. אבא שלי היה חייל, הדוד שלי היה חייל. הדוד שלי יצא עם גדוד סטודנטים גרמניים לקו הראשון לאחת הקרבות הראשונים במלחמה והתותחים הגרמניים ירו בהם בטעות, והרגו בהם הרבה. הוא ניצל ע"י זה שהם שרו: "Deutschland, Deutschland uber Alles". הוא נפל בשבי הצרפתי והיה 4 שנים תורגמן ע"י זה שגמר את הבגרות בצרפתית. שם הלך עם רופא צרפתי דרך כל מחנות השבויים ואחרי 4 שנים חזר מהמלחמה. אבא שלי בגיל 34 התנדב להיות חייל קרבי ב-1914, ובשנת 1918 ארגן את המהפכה בפרנקפורט. אני זוכר ביום ההולדת שלי, ב-9.11 הייתי בן 6, טלפנו אלינו הביתה שהמטרה הודיעה שעצרו את אבא. בערב הוא חזר הביתה וסיפר שיחד עם קבוצת סטודנטים הם כבשו את המשטרה שברו את הברז אצל ראש המשטרה של פרנקפורט, ואחר כך היה מאוד פעיל במפלגות הסוציאליסטיות ברפובליקה החדשה בגרמניה.

אני הייתי בבית ספר כללי עם 30% יהודים בכיתה ובגיל 16 ניסו כמה חברים מהכיתה להביא אותי לתנועת הצופים היהודיים, מה שמשך אותי היו המדים והכובעים הגדולים של Boy Scotch בצופים ומאז כמעט כל השבתות והחופשות ביליתי עם התנועה במחנות ובטיולים דרך כל גרמניה. לא היינו ציונים, לא ידענו מה זה ציונות - לא התעסקנו בפוליטיקה. כשהיטלר התחיל לעלות לשלטון, אפילו עוד לפני כן, היה המדריך שלי גוקס, הוא בא מקדימה, הוא בא מתנועה ציונית והסביר לנו בשיחות ארוכות את תורת הציונות עוד לפני 1932 לפני היטלר. ואז החלטנו להתאחד עם המכבי הצעיר שהיתה תנועה ציונית. ואני זוכר כמה שזה היה משונה בשבילנו לאסוף כסף בקופסה הכחולה של הקרן הקיימת לישראל. בהתחלה התביישנו אבל אחר כך עשינו את זה בצורה טובה.

ב-1934 כבר בהתחלת שלטונו של היטלר ראינו את העתיד שלנו לא בגרמניה. עזבתי את העבודה שלי במשרד ויצאתי להכשרה חקלאית באלטקרבה בשביל לקבל צרטיפיקט ולעלות לפלסטין. העליה היתה בקיץ 1936. הקבוצה של מעין היתה כבר ברחובות ממאי כלומר כבר רבע שנה. עליתי עם קבוצה של 30 עולים, בדרך כלל הם היו יותר מבוגרים, לא מהתנועה אלא מהחלוץ ושלחו אותנו לכפר המכבי. אז הם עוד היו פלוגת עבודה בכפר אתא ולא רצייתי ללכת לקיבוץ ותיק כמו מעין צבי שולמית: ותיק? ארנה: כן הם היו כבר קיימים רבע

שנה. אפילו שבמעין צבי היו בעצם כל החברים שלי שהייתי אתם באלטקרבה, אבל רצינו לעשות מהשהו חדש לכן היינו בכפר המכבי. הגרעין היה מורכב מחברים מצ'כיה והיה מאוד קשה להסתדר אתם שמה. הכרתי שם בחורה מהגרעין בגרמניה קראו לה חנה ריטברג, הגענו ביחד ושמה הכרתי אותה. חודש אחרי זה בא פרידל - דוד רובינשטיין לדבר איתי שאעבור למעין - תיכף הסכמתי, אך אמרתי לו שישפיע גם על חנה שגם היא תעבור למעין, עוד לא היינו נשואים, שולמית: למה הסכמת תיכף? ארנה: כי לא רציתי להשאר עם הצי'כים. בינתיים כבר ביקרתי במעין וראיתי שהם עוד באוהלים ושם היו באמת החברים שלי, ראיתי שזה עוד לא קיבוץ ותיק ושה בתחלה, עם הצי'כים זה היה מהשהו אחר, הם היו יותר מבוגרים. בכל אופן פרידל השפיע על חנה לבוא גם כן למעין ואחת הסיבות המשכנעות היו שהוא סיפר לה, שבמעין אפשר לנהל מטבח כשר, כי חנה באה מבית די אדוק.

יום אחד בבוקר הופיע גרשון פרליס אשר רצה לקחת אותי ונסענו ביחד לחיפה, נכנסנו לרכבת זה היה קיץ 36 - היו מאורעות, באמצע על יד טול כרם הפציצו איזה גשר והרכבת נעצרה כמה שעות, רק בערב הגענו לתל אביב, שולמית: מאין באתם? ארנה: מחיפה מכפר המכבי. שולמית: כפר המכבי לא היו ברעננה? ארנה: לא החברים היו בכפר אתא והנשים חיו ברעננה, גם גרשון עם רחל ברעננה. ובכן הגענו לתל-אביב וגרשון אומר: "אין לי כסף אבל מגיע לי עוד יום עבודה מקואופרטיב דרום-יהודה", היום זה אגד. הוא הביא אותי לבית מלון ואמר לי: "תשאר במיטה עד שאני אבוא לשלם" היינו 4-5 חברים בחדר. שולמית: מה היה הקשר של גרשון אליך? ארנה: מעין שלחה אותי לקחת אותי. הוא שילם את החוב בבית מלון ואמר לי: "הנה יש לך 2 גרוש בוטובוס לרחובות וחצי גרוש לכוס תה", זהו והלך. שאלו אותי אם אני רוצה עוגה, אמרתי: "לא תודה רבה". נכנסתי לאוטובוס עם 2 מזוודות גדולות והנהג אמר לי תסלח לי אבל זהו גרוש טורקי מלפני 50 שנה. אמרתי לו: "אני מצטער מאוד אין לי כסף קח את המזוודה כתשלום". אז אישה אחת שילמה בשבילי גרוש שאוכל להגיע לרחובות. שולמית: נסעת יחד עם גרשון? ארנה: לא הוא נשאר לעבוד בתל אביב.

ברחובות הלכתי עם 2 מזוודות בכיוון לכפר בילו, עברה על ידי עגלה מלאת קש עם פמף ושלמה צוקר, איזו שמחה, 1/2 שנה לא ראינו אחד את השני, הם אמרו לי שאת המזוודות הם יכולים לקחת אבל אתה צריך ללכת ברגל, למה, לא הבנתי והלכתי אחרי העגלה. שולמית: למה לא לקחו אותך? אחר כך הבנתי, הם הסתירו בעגלה

אקדח ואם המשטרה תבוא לעשות חיפוש אז לא רצו שאהיה מעורב בזה.
שולמית: אתה יכול לדבר.

ארנה: בנמל חיפה באמת קיבלו אותנו חברי מעין שבאותו הזמן עבדו כפלוגת עבודה ביערות הכרמל, אורי ושלמה צוקר, אבל אני החלטתי להשאר עם הקבוצה שלי במעין, ביניהם היתה קב' שהלכה כבר לדגניה ואחר כך למצובה. אני זוכר את יום העבודה הראשון שלי בארץ. רוב העולים היו חולים אז והיו צריכים לקבל זריקות נגד טיפוס. אני כבר קיבלתי את הזריקה חודש לפני כן בחו"ל. שלחו אותי לעבוד בכביש שבנו מחיפה לזכרון יעקב, עבדנו בקטע דרומה מחיפה שמה יש עיר הנוער, מצד הכביש עמד שם בית חרושת ישן שהיה ב"ח לסבון, היום זה ריק, היה שם פעם כביש רומאי, ואנחנו הצטרכנו לפתוח תעלה במקוש. זה היה בהתחלת אוגוסט, חוס נוראי, התחלנו לעבוד בבוקר, מים לשתיה הביא ערבי על חמור בפחים של זיתים סגורים עם עשב מלמעלה, פחים גדולים מרובעים, לא היתה לנו ברירה ושתינו. בצהרים רצנו לים להתרחץ וחזרנו לעבודה עוד זמן מה. אני לא אשכח לעולם את היום הזה.

באותו היום הערבים עשו התקפה על יערות הכרמל, זה בדיוק למעלה במקום איפוא שעבדנו. הפועלים היו רובם מכפר המכבי וחיפה, קבוצה די גדולה, החלטנו לא להמשיך בעבודה עד שלא נקבל הבטחה מהמשטרה. עשינו שביתה כי היה יותר מידי מסוכן להמשיך לעבוד במקום הזה למזלי העבודה באמת לא נמשכה והיום הזה נשאר בודד(?)
שולמית: איך חזרתם אחר כך לכפר המכבי?

ארנה: באוטובוס, רגע יש עוד 2 דברים מעניינים. בשבוע אחרי זה הפועלים הערביים שהיו פועלי הנקיון עשו שביתה נגד הממשל הבריטי ואז ההסתדרות קפצה על הענין הזה בשם "כבוש עבודה"-אז העיריה שילמה חלק 15 גרוש וההסתדרות הוסיפה 5 גרוש לאוטובוס לכפר המכבי. עבדתי עם חלק מהערבים. אני עבדתי עם ערבי למעלה ברחוב אלנבי לנקות במטאטא רחובות. פגשתי מכירים מפרנקפורט מהעיר שלי ושאלו אותי מה אתה עושה פה? הלכנו מקיוסק לקיוסק לבקש שתיה, גם הציעו לי מכנסיים, אך אמרתי: "לא תודה רבה אינני צריך". יום אחד עבדתי ברח' הרצל ושמה המפקח הערבי לא הכיר אותנו כי היינו חדשים. שולמית: עבודה בינקוי רחובות? ארנה: כן ניקוי רחובות במטאטא עם כף אשפה וסל מרפיה. בבוקר הכנסנו את המטאטא לאיזה בית והלכנו לטייל. בשוק, ברחוב החלוץ היה חמור שאכל מארגז ענבים. לנו לא היה הרבה אוכל אז לקחנו את ארגז הענבים והבאנו אותו לבית המכבי שהיה ממול. שמה התאספנו בצהרים כל מנקי הרחובות מכפר המכבי, ואכלנו. בשעה (16,00) לקחנו את

המטאטא והחזרנו אותו למחסן של העיריה. שולמית: כמה ימים זה הלך כך? ארנה: כמו שנהוג בקיבוץ, תמיד התחלפנו, אבל את השם לא יכולתי להחליף והשם שלי נשאר שמחה אוסישקין. אחרי 3 ימים נתנו לי שם אחר אבל לא היה לי מזל כי המפקח הערבי כבר הכיר אותי וזרק אותי החוצה. בשבת אחרי זה עבדתי בתור סבל בנמל להחליף את קבוצת הצי'כים שעבדו שם כל השבוע יחד עם החורנים. אני כבר לא זוכר מה שעשינו שמה. אני זוכר שלא שתיתי את המים. עמד שם כד חלב גדול של 30 ליטר והספל היה קשור בחוט, וכל ערבי הכניס את הספל למים תפס אותו ביד, שתה והחזיר אותו למים, זה היה השיא, אני לא שתיתי כל היום כל כך פחדנו מטיפוס. זו היתה עבודת שבת. בינתיים חברי כפר המכבי התחילו לעבד את האדמות שלהם, עם הטרקטור הראשון שקיבלו מהסוכנות, הטרקטור עבד בשדות אבל רק אחרי שבוע הרגישו שחרשו את האדמות של רמת יוחנן, אשר היו בדיוק על ידם.

העבודה שלי היתה עם עוד חבר להביא דלק לטרקטור כביש לא היה, לקחנו חבית ובמשך יום שלם גלגלנו אותה לכפר המכבי החוצה. שולמית: מאין לקחתם את חבית הדלק? ארנה: קיבלנו מכפר אתא דלק ממרחק של 4 ק"מ וזה היה די קשה. שולמית: אני מבינה כי לא היתה עגלה או שום אפשרות אחרת? ארנה: לא היה.

במעין

ב- 38 התחלנו עם המחנה למטה וב 39 התחלנו לאט לאט לעלות. למעלה כבר גרנו באוהלים, לעבודה ירדו כל יום. היה לנו כבר הסכם עם הפיק"א, ההסכם הידוע למשך שנה. התחלנו עם עבודות בנין אחרי שכבר ברחובות במקרה נכנסתי לעבודות בנין. עבר קיץ 39 ובנינו את היסוד של חדר האוכל, אותו חדר האוכל שעמד למטה בתוך המחנה מעץ מחובר עם ברגים, מוכן לפירוק. היסוד היה מוכן הוספנו חלק למטבח, שבנינו לגובה מאבן, עד שפיק"א עצרה אותנו מלהמשיך. היה לנו חוזה לשנה כל פעם עד ל 30 בדצמבר. שולמית: אז זה הקנה זכויות? ארנה: היתה בניה זמנית, הגיע השומר מחיפה והודיע שאסור להמשיך. בלילה בנינו עוד שורה עד שהגובה הגיע למטר זה היה מתחת לחלונות. הבניה היתה צריכה להיות מטעמי בטחון מאבן, המטבח היה חצי מאבן וחצי מעץ. הגיע אוקטובר והגיעו גשמים, לא ידענו אם להעביר את חדר האוכל או לא להעביר. אז אורי ואני לקחנו איניציאטיבה. יום אחד בהיר עבד אתנו ילד מהנוער מבאר טוביה. בשעה 16,00 אחה"צ שלחנו אותו הביתה למטה למחנה ואמרנו לו: תגש לחדר האוכל ותפתח פינה אחת של בלטות באורך של מטר לשם דוגמא, כי אנחנו רוצים להעביר את חדר האוכל למעלה. ב 17,00 וחצי

ירדנו ובינתיים החברמן הזה פתח את כל המרצפות של חדר האוכל ולא נשארה ברירה אלא להעביר את כל חדר האוכל. שולמית: מה אמרו החברים על זה? ארנה: הם מאוד שמחו על זה כי אז כבר זו היתה עובדה שאי אפשר לדחות את ההעברה, זה הזמן שכל הימים חיכו לו כי יכול היה לרדת גם גשם. שולמית: למה בכלל דחו את זה? ארנה אני לא זוכר אם בגלל כסף או כל מיני סיבות אחרות. החלטנו אחרי עונג שבת ביום שישי בלילה פעול, כשאוטו המשא שלנו - האופל - התקרב לחדר האוכל, הורדנו בלילה את הרעפים והעברנו אותם למעלה. בשעה 4 בבוקר התחילו לפרק את הקירות, לפתוח את הברגים ובמשך השבת העבירו את כל הקירות למעלה וביום ראשון כבר החזרנו את הרעפים בחזרה. מה שלא היה זה הרצפה. אנחנו מלאנו את היסוד עם דבש מהסביבה. שולמית: מה זה דבש? ארנה: אבנים שנמצאים בשטח עם קצת חול ביניהם, היו מספיק אבנים בסביבה. זה לקח חודשים, השולחנות והכסאות לא עמדו ישר בין האבנים עד שיום אחד החלטנו לעשות גם מילוי. שולמית: בטון? ארנה: לא חומר שחור אפור כזה. בחדר האוכל היה מטבח ובמטבח היה מחסן כזה, אני זוכר שביום שישי גמרנו את המרצפות במחסן ובלילה יוסל שרצר החליט לעשות שם מסיבת ריקודים על המרצפות החדשות, כך שהרצפה נשארה לאורך כל הזמן עקומה.

שולמית: ממשיכה לדבר חנה לב

אני הייתי בחורה צעירה מאוד כשהלכתי לבלאו- וייס אחר כך אני הלכתי להתעמל במסגרת ספורטיבית של גרמנים כי בר- כוכבא עוד לא היה קיים, יותר מאוחר יסדנו את הבר-כוכבא וב-35 את המכבי- הצעיר. היינו אז החברים הראשונים שהתחילו עם ההגשמה, ללכת לישראל. לכן אני לקחתי על עצמי ללכת להלבה לשנה זו היתה הכשרה צעירה וביניהם היו גם כמה חברות אחר כך במעין. עבדתי אתם בתנאים מאוד קשים. התחלנו לבנות שם את הבתים שלנו מרפת ישנה. שולמית היתה מחלבה? חנה: כן. מהיום הראשון הילדים והילדות שהיו בגיל 14 עבדו 10-12 שעות ביום ובלילה היתה לנו שמירה. ואומנם לילה אחד התקיפו אותנו. שולמית: התקיפו? חנה: כן באו מתנועת הנוער הנאצית ולא ניתנה לנו עזרה, הם הרסו לנו כמעט את הכל, המנהל של ההכשרה לא היה גר במקום הוא גר יותר רחוק, אז היינו אבודים או נגיד היינו מופקרים. היינו 100 חברים והמדריכים היו משלנו, אבל ללא עזרה מבחוץ מהמנהל. באותה שנה היתה זאת שם הכשרה טובה והילדים הלכו לעליה בגיל 16-17. אני עזבתי אחרי שנה, קיבלתי צרטיפיקט והגעתי ארצה לכפר המכבי, שם הטילו עלי

להיות אקונומית בלי חומרים בלי אמצעים, והייתי צריכה ללכת לחנויות ולקנות בלי כסף בהקפה ואיש כבר לא רצה לתת לנו בהקפה אחרי כמה חודשים עזבתי למעין והתחלתי ללכת לעבודת חו בפרדסים. באותו הזמן היו מאורעות, הלכתי לעבוד בסביבת עקרון שולמית: זה היה ברחובות? חנה: כן סגרו אותנו בתוך הפרדס - הפרדסן, והיו יריות. שולמית: מי היה אתכם? חנה: הפרדסן, והיה משגיח ערבי שעבד אתנו ופועל יהודי, כשראינו שיש יריות ביקשנו ממנו לפתוח לנו ולתת לנו לצאת, אבל הוא לא היה מוכן לעשות את זה, אז היינו צריכים לטפס על הגדר ולברוח, בחוץ הלכו אחרינו בחורים צעירים ערבים עם סכינים. שולמית: מאין הם באו? חנה: הם הסתובבו שם בסביבה ובקושי הגענו לרחובות, שם כבר פגשנו את הצעירים הראשונים. עזבנו את מקום העבודה הזה.

שולמית: מתי זה היה? חנה: ב-36 אז אני הלכתי לעבוד אצל פרדסן שקוראים לו מילשן - האחים מילשן, היינו צריכים ללכת 1 1/2 שעה כדי להספיק להיות שם בשעה 7.00. הצטרכנו כל יום לעבוד 8 שעות ובערב לשאול אם יש שוב עבודה למחרת. אז התחלתי לדבר אתו ולהתווכח אתו על עבודה עברית, אז הוא שאל: "אם לא טוב לכם בשביל מה באתם בכלל ארצה" אז אני הסברתי לו את העקרונות וההשקפות שלנו, ואז התברר לו מה אנו רוצים.

אחרי ימי העבודה כשהיה קטיף בערבים התאספנו, הלכנו למטבח ובישלנו את מעט האוכל שנספיק למחרת ללכת שוב לעבודת חוץ. אם היה מזג אוויר יפה, כולם הלכו לעבודה אפילו אם הכביסה היתה כבר בתוך החביות של הנפט, השארנו אותה ויצאנו לעבודה. הלכנו גם להפגנות. שולמית: למען מה? חנה: למען עבודה עברית, ביקשנו לתת לנו יום יומיים בשבוע עבודה שאנחנו נוכל להתקיים אבל זה גם לא ניתן תמיד והיינו צריכים יום יום ללכת שוב למשרד העבודה. אחר כך היה לי שם חבר מהתנועה שלנו מהעיר שלי בעל פרדס. הלכתי אליו הביתה וביקשתי שיתן לנו עבודה, הוא אמר שהוא לא יכול לתת לנו כי אנחנו לא יכולים להתחרות בערבים - שאנחנו אפילו לא מספיקים את החצי מה שהם מספיקים. חשבתי הרבה על זה, והלכתי הביתה. החבר הזה קיבל אחר כך את עונשו מפני שהוא עבד לטובת האנגלים וירו בו. כדי לא לגרום רק לנזק אבל כדי שהפרדסנים יראו מה זה עבודה עברית הלכנו בלילות, פתחנו את הבאר וכתבנו על זה ביד שחורה "עבודה עברית" שולמית: מה כתבתם מה זה ביד שחורה? חנה: כתבנו עבודה עברית והדבקנו את זה. וכך המשכנו וראינו שכך אי אפשר להתקיים, אז שלחנו 10 איש לכפר החורש לחודשיים כי לא היתה עבודה אצלנו. שם היינו צריכים

לעבוד בהבטחה שלהם. להם היה משק ובנהלל למטה היו השדות ועצי פרי. היינו 10 גפירים וביניהם גם אני, הלכתי כדי לטפל בהם ולהיות שם. ברחובות השארתי חברה שעבדה במטבח, נסיון לא היה לה, אבל מעט האוכל שהיה נחוץ היא הסתדרה עם זה. שולמית: את היית הטבחית מקודם? חנה: כן טבחית ועבודת חוץ ביחד. היו לנו ימים שלמים שלא היה לנו לחם. היתה מאפיה גבעת ברנר והיה חבר אחד ששמו היה יומבו, היה לו לב טוב והוא הביא לנו לחם אפילו שאסור היה להביא למעין כי לא היה לנו כסף לשלם. החברים שיצאו לעבודת חוץ קיבלו את הלחם והאנשים שבבית היו צריכים להסתפק בירקות מה שהיה מגן הירק של גרשון גרזון. ברחובות היינו שנתיים בין זה ורוב הזמן לא היה לנו כסף. אם היה לנו קצת כסף מהשבוע לקחנו ביום שישי תמור ותמרה ואני טיילנו לשוק וקנינו את המעט שהיה נחוץ במינימום לעשות את השבת. שולמית: אז המחירים כבר היו זולים כי ביום שישי כבר לא קונים? חנה: לא זה היה הכסף מתשלומי השבוע והגזבר נתן לנו לפעמים 5 לירות ומזה יכולנו לקנות מצרכים לשבת. זה נמשך שנתיים ותודה לאל, אחרי כן הלכנו להתישבות. היינו פה למטה ורובינו סבלנו מתת תזונה. היו לרוב החברים פורונקלים ומחלות אחרות ורופא מקופ"ח צעק עלינו לתת לאנשים תוספת אוכל. בהתחלה הרוב קיבל שוב במשקל אבל אחר כך התחילו לחלות בטיפוס, גם אני, אחרי שעבדתי כמה שבועות, חליתי בטיפוס ובמטבח לא יכולתי לעבוד, נתתי רק את הפקודות מה לעשות. שולמית: מאין את ידעת לבשל? חנה: אני למדתי קצת לבשל בהכשרה איפוא שאני הייתי, והתענינתי, ידעתי גם קצת מהבית לבשל ולנהל משק בית. אחרי 6 שבועות כשלא היינו בקופ"ח ואף רופא גם לא רצה לבוא אלינו, אז טרודה ז"ל עלתה לזכרון וביקשה באופן פרטי את ד"ר פלזנבאך לבוא ולתת עצה מה לעשות איתי, ואז הוא ירד וקבע שיש לי טיפוס. שולמית: את היית המקרה הראשון? ארנה: לא הרופא מרחובות קבע זאת. חנה: לא, הוא אמר שיש לי דלקת גרון. פלזנבאך היה רופא קופ"ח אבל אחרי שלא שילמנו את המיסים אסור היה לו לרדת אלינו, אבל באופן פרטי הוא בא והייתי צריכה לנסוע לחיפה. שולמית: את היית המקרה היחידי הראשון? חנה: כן, באתי לבית החולים הממשלתי זה היה בהדר, ושם הרופא לא היה ולא רצו לקבל אותי. היו מאורעות שכבתי ברחוב בחוץ והנהג מזכרון חיפש את הרופא, עד שקיבלו אותי כבר היה לי 40% חום ובינתיים נמשכו היריות ברחובות חיפה. סוף כל סוף קיבלו אותי ואחרי כמה ימים היתה שביתה ערבית והם לא באו לעבודה. אז למזלי היתה שם אחות יהודיה שטיפלה בנו וכך אני הייתי שם 6 שבועות. כשחזרתי למעין

לא יכלו להשאיר אותי למטה וביקשו מדורה שוורץ לקבל אותי להבראה. ובכן שם הבראתי ואחר כך המשכתי לעבוד במטבח. בינתיים היו לי עוד דאגות עם הורי שהיו בגרמניה. בינתיים נסע עקיבא לוינסקי לגרמניה אל העיר שלי בשנת 38-39 ורצה לעזור להורים שלי לצאת אך לא הצליח. האח שלי בינתיים עבר לשוודיה ועבד אצל האח של סבנהדין, שהיה סופר אבל גם נאצי. האח שלי סיפר לו את הסיפור שלי ושיש עוד הורים בגרמניה, אז הוא צלצל להימלר, וכתוצאה מזה ההורים שלי יכלו להשאר עוד עד 40 שם. הם יצאו לעליה בלתי לגלית אך גורלם הביא אותם למאוריצייוס. לפני כן כאן הפרידו ביניהם אבא שלי היה בעכו ואמא היתה בעתלית. הגורל רצה שהם מתו במאוריצייוס. שלי היה אתם באוניה וקפץ מהפטריה באותו היום שהפציצו אותה. חיים גלוקאור הגיע הביתה מחיפה ואמר: נדמה לי שראיתי את אבא שלך על האוטו, תסעי מהר לעתלית. "באתי לעתלית ושם היו יריות ולא נתנו לנו לגשת. אז נסענו לחיפה, בחיפה היו גם יריות הנציב העליון אז היה מק מייקל, אני באתי לאוניה ושם כבר חיכו לי חברים וידעו לספר ששלי היה באוניה ושהוא קפץ. בינתיים לא ידעתי מה עם ההורים שלי. שולמית: אחרי הפיצוץ תיקנו את הפטריה ושלחו אותה? חנה: לא הביאו אותם לאוניות אחרות. הקצין ברגמן שהכרתי בזמן שהייתי אצל דורה שוורץ ושהיה נוכח אחרי הפיצוץ והפירוק של הפטריה אמר, שהוא ראה כבר הרבה דברים קשים ונוראים בעולם אבל דבר כזה הוא עוד לא ראה, איך שהאנגלים התנהגו אז.

ובכן החיים ברחובות התנהלו בצורה כזו שבדרך כלל קמנו ב-4 או -5 בבוקר וכדי לחסוך את ה-1/2 גרוש שלפעמים היה ולפעמים גם לא היה לאוטובוס, הלכנו לעבודה ברגל, בערב חזרנו ברגל והיינו ב-5-51/2 בבית והתחלנו אז לבשל אם היו דברים מינימליים לבישול לרוב הייתי צריכה קודם ללכת לחנויות ולבקש במכולת מצרכים על חשבון. שולמית: מה עשו אז החברים? חנה: החברים שלא מצאו עבודה הלכו אל גן הירק שגרשון גרזון ניהל אבל איך שהוא תמיד היתה איזו שהיא עבודה, היה כפר בילו ובשבילם גם עבדנו. עשינו בורות ובנינו בית לסוכנות והיו גם חברים שיצאו לעבודת חוץ למשל בנגרות אף על פי שלא למדו את זה, היו גם שהלכו לעבוד במחלבת תנובה, היינו 2 חברות שעבדו שם קבוע ושטפו שם את הכדים והצנצנות, היתה גם בחורה שעבדה בקופ"ח. ילדים לא היו לנו, ראובן נולד ב-35 ורחל באה בתור תינוקת ראשונה מרעננה במעין היא היתה אז בת 9 חודשים כשעוד ילדים נולדו היתה לנו הכיתה הראשונה והמטפלת היתה ליצי. למטה היה

באופן יחסי קשה מאוד מבחינה סניטרית. למטה בחומה ומגדל היו לנו הרבה חולים במלריה, פפטיצי, דיזנטריה והיה תמיד חלק מהחברים חולים שלא יכלו לצאת לעבודה והיה צריך גם לטפל בהם. היתה לנו עבודה בפרדס בו היינו צריכים לטפל בעצים גבוהים ולנקות את הפרי מכינמת, ולעשות את הגיזום. הארוחה הראשונה של המטבח היה בפרדס, בישלנו על פרימוסים, את המים היינו צריכים לסחוף מבאר, חדר אוכל לא היה לנו אז אכלנו בחוץ עד שהקמנו אחר כך את חדר האוכל למטה מפח. שולמית: זה היה חדר האוכל שהעברתם אחר כך למעלה? חנה: לא, אחר כך המשכנו לבנות חדר אוכל מעץ ואז התנאים השתפרו גם התחלנו לעשות ספסלים בעצמנו. חיפשנו כל מיני פרנסות אחרות.

עלה לנו גם הרעיון ללכת לשוק בזכרון כמו שהלכו הערבים עם הפרות ואנחנו עם הירקות. אלחנן, שמעון וינקל טיפלו ועבדו בשוק איפוא שהיו הערבים והם עם התוצרת שלנו. היה לנו גן ירק טוב והיה קשה מאוד להתחרות בערבים כי הם היו יותר זולים. אז באה המחשבה לפתוח חנות בזכרון וב-1940 גוקס, ינקל שמעון ואני היינו הצוות בחנות, חוץ מזה מכרנו חלב כי היתה לנו רפת טובה. לחם אפינו בעצמנו, עקיבא לוינסקי ויוחנן אפו את הלחם וחילקנו בזכרון בחנות גם מוישה עבד שם. לאט לאט האנשים בזכרון התרגלו קצת לסדר של תוצרת יהודית וקנו אצלנו.

כשהתחילו עם בתי ההבראה בזכרון, המצב נהיה יותר טוב. אחר כך בא זמן הצנע והיה יותר קשה לקנות תוצרת, אז דורה שוורץ ואני עטופות בצעיף, נסענו ליוקנעם לקנות תוצרת, אני בשביל המשק ודורה שוורץ בשביל בית ההבראה. כך יכולנו להמשיך עם התוצרת היהודית. שולמית: איך נסעתם? חנה: בטקסי, אני רוצה עוד להוסיף על דורה שוורץ בעצמה, שהיא עזרה לנו הרבה מאוד. שולמית: היא ממוצא גרמני? חנה: היא מאוסטרית. בתקופת מחלת הטיפוס היא עזרה לנו מאוד. שולמית: איך היה ענין הטיפוס, הצעירים כאן לא יודעים על כך. חנה: טוב, בשנת ה-40 פרץ טיפוס אצלנו, אבל המחלה התחילה במולדת, שם היתה המגפה הגדולה ביותר ובתי החולים היו מלאים. בחיפה הקימו אפילו אוהלים ובמעין יום יום לקחו חברים לחיפה לבית חולים, כמו קורט גונדרמן ופרידכן אשר יכולים לספר על כך. דורה שוורץ עזרה לנו בזה שהיא קיבלה בזכרון גם ילדים שהיו חולים וטיפלה בהם והיא נתנה לנו חלק מהבית שלה שאנחנו יכולנו לטפל בהם. מקרה אחר שאני רוצה לספר עליו היה שבאו 15 איש ארצה בלילה בעליה בלתי לגלית וחיפשו אחריהם, הם הגיעו מול

מעין, וביניהם היו גם חברים שנשארו במעין. מכיון שהיו לי יחסים טובים עם דורה שורץ ביקשו ממני לעלות לזכרון ולבקש אותה שהיא תסתיר לנו את העולים החברים. העמדתי אותה בפני העובדה שזה המצב ואת צריכה לקחת את העולים ולהסתיר אותם בלילה, אז היא אמרה לי שיש לה רק מקום על הבוידם בתוך הקש עם תפוחי העץ, אז הובלתי אותם בלילה לשם ובבוקר עדיין בחושך הורידו אותם משם. שולמית: הביאו אותם לקיבוצים? חנה: לא הביאו אותם לחדרה.

סיום הערב עם שאול לב וחנה לב - סיום

סיפרתי שהבאתי את חנה לבית החולים בהדר הכרמל. כשבאתי אחה"צ לבקר התברר שבית החולים ריק. העבירו את החולים כולם ביחד באמבולנס לרמבם גם חולי הטיפוס ביחד עם חולי שיתוק הילדים. הרופא אמר לי: "או שהיא תקבל טיפוס או שיתוק ילדים". לא נתנו למבקרים להכנס לביה"ח. בודאי שלא למחלקת הטיפוס. סיפרו לי איפוא נמצאים חולי הטיפוס, זה היה באיזה צריף ע"י מחנה צבאי בריטי. עברתי את הגדר והופעתי על יד הצריף ועמדתי על יד החלון אצל חנה. אז הרופא האנגלי זרק אותי החוצה.

חנה היתה שם 6 שבועות ואז הביאו אותה להבראה לדורה שוורץ. שם היה אוכל צמחוני, כך שהבאתי לחנה כל יום בחשאי כבד מטוגן וחנה אכלה אותו בהסתר. שם בארוחת ארבע למשל נתנו לכולם חצי עוגיה ופלא תפוח עץ, זה בודאי לא היה מוצלח בשביל הבראה של החולה. **שולמית:** ארנה תמשיך על העבודה ברחובות.

היה קשה ברחובות, אבל מצד שני היינו צעירים ולא לקחנו את זה כל כך קשה. היו ימים של חוסר עבודה ושל עבודה, תמיד שאלו אותנו אם אנחנו יודעים את העבודה המסויימת ותמיד אמרנו שכן, כי לקחנו כל עבודה שהציעו לנו. פעם בנינו גדר בקבלנות ונפלנו בפח, הפסדנו את כל הכסף ובסוף הצטרכנו למסור אותה לקבלן. באנו בבוקר לפרדס, ושאלו אם אתה יודע גיזום, ענינו שכן, והיו כאלה בינינו שקילקלו את כל העצים, כך שזרקו אותם מהעבודה ואמרו להם שלא יבואו למחרת לעבוד - זה היה סיפור של יום יום. בלשכה היו תמיד יותר פועלים מאשר מקומות עבודה.

עבדנו במלפפונים חמוצים, כי היה קיץ, עבדנו בזיבול בקבלנות עבור 4 גרוש ליום עבודה כשהיה מקובל לשלם ליום עבודה אז 15-20 גרוש. סחבנו סקים של 50 ק"ג מעץ לעץ בדרך של עשרות מטרים, בסוף קיבלנו יותר כסף - איך? שני המזכירים מהלשכה עבדו איתנו ולהם היתה משכורת חודשית מטעם הלשכה והם עזרו לנו, כך שקיבלנו כ-10-8 גרוש ליום. כל פועל ברחובות בזמנים האלה קיבל יום עבודה אחד בבנין במשך חודש בעד 40 גרוש. זה היה המון כסף. במעין היו 30 איש וקיבלנו כל יום את יום העבודה האחד הזה בבנין. הקבלנים היו מעוניינים בקיבוצניקים, כי הפועלים במושבה התחלפו כל יום. שלחו אותי לאיזה בנין ושם המשכתי כל יום במשך חודש. הייתי הפועל שקיבל שכר עבודה כמו כל יום אחד מה-30 איש ממעין. עבדנו בקומה העליונה בחבל וגלגל, עשינו טיט, עשינו את

העבודות הכי פרימיטיביות ב 40 גרוש כי זה היה המון כסף. הדרך למקום העבודה היה בדרך כלל עד למושבה ומהעבודה וקיבלנו 1/2 גרוש לאוטובוס, ועוד הלכנו ברגל שעה. קיבלנו 1/2 גרוש לסיגריות. מי שעבד קיבל אוכל מהבית, מי שעבד בבית קיבל קצת פחות אוכל, האוכל לא היה הכי עשיר, אבל היה אוכל. אחרי העבודה הלכתי לפעמים יחד עם חבר קבוצת שילר אליהם לארוחת צהריים ושם היה כבר אוכל טוב. עבדתי חודש בבנין.

קיבלנו תקציב מהסוכנות וזה הציל אותנו, קיבלנו תקציב לבית, לרפת, לחדר האוכל, כל מה שהיה שייך למחנה הפרוביזורי הזה. את כל העבודות עשינו לבדינו והסוכנות שילמה לנו. שולמית: מאין ידעתם לעשות את הכל לבד? ארנה: לא ידענו - עשינו. בנינו מבלוקים. יוסף שרצר למד במשך יומיים להיות ברזלן. אורי שעבד פעם בחיפה ידע לעשות טיח. בנינו בית על 2 קומות. היה לנו בנאי נוסף מרחובות והוא לימד אותנו. דרך אגב נזמין אותו לחג ה-40 של הקבוצה בקרוב. לא כולם יכלו להכנס לגור בבנין, כי לא היה כסף לקנות את כל הברזלים. הוצאנו כמה מהם וקנינו מזה לחם. בערבים עשינו מסיבות, מסיבת שבת, פורים וכו' לא סבלנו מזה במיוחד שלא היה לנו כסף. היו לנו עדיין מזוודות מלאי דברים מחו"ל, בגדים וכל מיני דברים אחרים.

הקשר עם מהנדס הסוכנות היה קצת משונה. גם להם לא היה כסף ומהקיבוץ אפשר לקמץ, קימצו מהבניה - היה צריך של חדר אוכל ובו כ-8 שולחנות ארוכים עם ספסלים - כל אחד עם 4 מקומות. קם חבר מעין צבי ואמר שאצלנו לא יבוא ספסל לחדר האוכל, אנו לא נאכל כך, אנחנו אנשי תרבות ולא נשב על ספסלים. המהנדס אבל קבע לנו תקציב לספסלים. קנינו כסאות בבית חרושת ואינני יודע אם הסוכנות הסכימה. לא שילמנו אותם. בעל בית החרושת פשט את הרגל ב-1936 והוא ישב בבית הסוהר. כשכבר ישבנו כאן למטה, ב-1939 האיש הזה יצא מבית הסוהר ובה לקבל את הכסף, אז כבר יכולנו לשלם, כי היתה אינפלציה והמחיר ירד לחצי.

שולמית, האיש הזה היה קרוב משפחה של יוחנן ולא העיז לבוא ולבקר אותנו. כשאנחנו התחתנו כל אחד לקח כסא והביא אותו למעלה, שולמית: זה היה פתרון במקום הובלה? ארנה: כן

היחסים עם הערבים היו מאוד גרועים במושבה. כשהם חזרו מהעבודה הם הראו לנו פעם פתק לקרוא אותנו, כי הם לא ידעו לקרוא ושם היה כתוב הסכום שהפרדסן הבטיח להם - 15 גרוש, אבל הם לא קיבלו את החצי שמגיע להם, שילמו להם 5 גרוש ל י"ע וזה רק בסוף החודש. הפרדסנים לא רצו לעבוד עם יהודים, ההסתדרות נלחמה על כל יום

עבודה. בערב יצאנו להפגנה, הלכנו לווילות של האכרים מבית לבית
זה היה בשנת 39 ממש זמנים מודרניים, שרנו וצעקנו עד שהבטיחו
לנו עבודה.

שולמית: סיום ערב משותף עם חנה לב ושאול לב.

1987